

УДК 94(476)«1861–1917»

Анатолий Жытко, Святлана Талмачова

ПАЛІТЫКА САМАДЗЯРЖАЎЯ Ў АДНОСІНАХ ДА ІНСТЫТУТА ПАВЯТОВЫХ ПРАДВАДЗІЦЕЛЯЎ ДВАРАНСТВА Ў БЕЛАРУСІ.

1861–1917 гг.

Дваранства ў Расійскай імперыі, як і шляхта ў Рэчы Паспалітай, з’яўлялася вышэйшым саслоўем і карысталася значнымі прывілеямі ў параўнанні з прадстаўнікамі іншых сацыяльных груп. У прыватнасці, толькі патомныя дваране і ніхто іншы мелі права на валоданне населенымі прыгоннымі сялянамі землямі. Акрамя гэтага, у адпаведнасці са “Зводам законаў Расійскай імперыі” прадстаўнікі наблітэту мелі сваю карпаратыўную арганізацыю, дэравагі пры паступленні на ваенную і дзяржаўную службу, у навучальныя ўстановы, асабліва ў кадэцкія корпусы. Дваранскія сходы маглі непасрэдна хадзіліцаць перад імператарам аб вырашэнні сваіх саслоўных праблем. Аднак у параўнанні са шляхтай Рэчы Паспалітай указанная прывілеі расійскага дваранства былі значна меншымі. У прыватнасці, шляхта Вялікага Княства Літоўскага, пазней і Рэчы Паспалітай, праз соймакі і соймы маглі вырашаць не толькі сацыяльна-эканамічныя пытанні, але і ўплываць на палітычныя з’явішчы краіны.

Пасля трох дзесяцігоддзяў Рэчы Паспалітай сучасная тэрыторыя Беларусі аказалася ў складзе Расійскай імперыі. Яшчэ ў 1772 г. паводле наказа Кацярыны II жыхарам далучаных тэрыторый гарантаваліся ўсе правы рускіх падданных, калі яны далі прысягу на вернасць расійскай кароне. Гэта, у першую чаргу, тычылася шляхты. Тых, хто не прысягнуў, пазбаўляліся маёмасці і вымушаны былі эміграваць за межы Расійскай імперыі. Застаўшыся шляхціцы, асабліва дробнапамесныя, павінны былі даказаць сваю прыналежнасць да вышэйшага саслоўя ВКЛ ці Рэчы Паспалітай.

Вышэйшае саслоўе Расіі, як і Беларусі, было неаднародным па свайму сацыяльна-прававому, нацыянальнаму і канфесійнаму складу. Тыпалагізацыя гэтага саслоўя дазваляе выдзеліць тры асноўныя групы. Гэта – патомныя дваране,

асабовыя дваране і шляхта, якая адшуквала сваю дваранскую годнасць. У сваю чаргу, патомныя дваране юрыдычна падзяляліся на 6 разрадаў: 1) дваранства нададзенае ці сапраўднае; 2) дваранства вайсковае; 3) дваранства, атрыманае ў выніку пэўнага чыну на грамадзянскай службе ці ўзнагароджання ордэнам; 4) замежныя дваранскія роды; 5) тытулаванае дваранства; 6) старажытныя шляхетныя роды¹. Такая градацыя была зроблена яшчэ пры Кацярыне II, відаць, пад уплывам прадстаўнікоў знатных родаў, каб аддзяліць апошнія тры разрады (іх яшчэ называлі стаўбавымі дваранамі) ад першых.

Неабходна адзначыць, што ў Беларусі, у параўнанні з унутрырасійскімі губернямі, доля прадстаўнікоў першага і шостага разрадаў у чэкалькі разоў была большай. У першы разрад былі запісаны роды шляхціцаў, якія даказалі сваю прыналежнасць да вышэйшага саслоўя Рэчы Паспалітай. Шматлікасць прадстаўнікоў старадаўніх родаў выклікана тым, што ў часы ВКЛ шляхецкую годнасць можна было атрымаць значна прасцей, чым у Расіі.

У 5 заходніх губернях (Віленскай, Гродзенскай, Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай) у 1858 г. было зафіксавана звыш 200 тыс. патомных дваран, што складала 4,5% ад усяго насельніцтва. У той жа час у 50 губернях Расійскай імперыі налічвалася крыху больш 600 тыс. чал., ці 1,0% ад усёй колькасці жыхароў².

Інстытут асабовага дваранства юрыдычна быў зацверджаны “Даравальнай граматай...”, дзе чыноўнікі IX–XIV класаў па “Табелі аб рангах” былі названы асабовымі дваранамі. Асабовыя дваране, як і патомныя, вызваляліся ад цялесных пакаранняў, асабістых падаткаў і рэкрутчыны, карысталіся пэўнымі перавагамі пры пасупленні на дзяржаўную і вайсковую службу. Аднак, хаця яны і ўваходзілі ў дваранскую карпарацыю, але практычна не маглі ўплываць на яе жыццё. Асабовыя дваране не мелі права ўдзельнічаць у дваранскіх сходах, займаць пасады ад дваранства на дзяржаўнай службе, валодаць прыгоннымі, не заносіліся ў радаслоўныя кнігі. Перадавалася асабовае дваранства толькі праз шлюб – ад мужа да жонкі. Іх дзеці ўжо не лічыліся дваранамі. Маніфестам ад 10 красавіка 1832 г. яны ўключаліся ў саслоўе патомных ганаровых грамадзян³ і з 1854 г. запісваліся ў 5 частку гарадской абывацельскай кнігі⁴. У параўнанні з патомнымі

дваранамі, колькасць асабовых дваран у 5 заходніх губернях была значна меншай і ў 1858 г. складала каля 20 тыс. чал.⁵

На тэрыторыі Беларусі існавала нехарактэрная для ўнутрырасійскіх губерняў і трэцяя група прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя. Гэта даволі шматлікая катэгорыя ў афіцыйных дакументах называлася “шляхта, якая адшуквае сваю дваранскую годнасць”. Да яе звычайна адносіліся беспамесныя ці дробнапамесныя шляхціцы былой Рэчы Паспалітай, якая дакументальна павінна была даказаць сваё высокае паходжанне. Перыяд доказу расцягнуўся амаль на 90 гадоў. Неабходна зазначыць, што шляхта складала асноўную рухающую сілу трох паўстанняў за аднаўленне Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. Улічваючы сепаратызм шляхты, паводле ўказу ад 23 верасня 1864 г., усе без выключэння асобы, не зацверджаныя ў дваранстве, павінны былі да 1 студзеня 1865 г. запісацца ў падатковыя саслоўі – сялян ці мяшчан⁶. Такім чынам, юрыдычна з гэтага часу шляхта як асобная сацыяльная група перастала існаваць. Аднак нават перайшоўшы ў падатныя саслоўі, былая шляхта выдзялялася сярод вяскоўцаў. Як пісалі сучаснікі, “шляхціц настолькі своеасаблівы, што яго можна лёгка распазнаць усюды сярод іншага насельніцтва: у дарозе, на базары, у горадзе і ў вёсцы. Ён адрозніваецца па знешнім выглядзе, сваімі вусамі, бараду галіць. Вопратка таксама адрозніваецца ад сялянскай. Шляхціц не носіць беларускай ні белае світкі, ні белай магеркі, а які-небудзь шэры ці чорны кафтан – нешта падобнае на сурдут, на галаве картуз, таксама шэры або чорны. У характары шляхціца адметныя рысы: запал і самахвальства ў адносінах да роўных, уніжэнне і рабавасць перад вышэйшымі. Запал і самахвальства ў шляхты не толькі перад сялянамі, але і адзін перад другім, што часта даводзіла шляхту да судовых разбораў”⁷. І яшчэ адно сведчанне: «Былы шляхціц не будзе радніца ці братацца з сялянамі. Ён звычайна напаяпісьменны, але памятае радаслоўную сваёй сям’і, ганарыцца сваімі продкамі. І на самой справе, сярод аднадворцаў ці мяшчан ёсць і такія, у якіх цэлыя куфэркі напоўнены старажытнымі граматамі, прывілеямі, рознымі дакументамі, даказваючымі не толькі іх дваранскае паходжанне, але і значную ролю, якую адыгрывалі іх продкі ў старажытнасці»⁸. Вобразна гэтыя рысы шляхты адлюстравалі ў сваім фарсе-вадэвілі “Пінская шляхта” Вінцэнт

Дунін-Марцінкевіч.

Па веравызнанні дваранства Беларусі падзялалася на 2 асноўныя групы – католікаў і праваслаўных. Да другой паловы XIX ст. абсалютная большасць прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя была рымска-каталіцкага веравызнання. Правядзенне палітыкі русіфікацыі края, асабліва пасля паўстання 1863–1864 гг., прывяло да павелічэння праслойкі праваслаўных, але іх доля не перавышала 40 % на пачатку XX ст.⁹

Што тычыцца нацыянальнага складу набілітэту Беларусі, адказ на гэта пытанне даюць матэрыялы 1-га агульнарасійскага перапісу насельніцтва ў 1897 г.

Так, нягледзячы на веравызнанне, 60,3 % патомных дваран, якія пражывалі ў сельскай мясцовасці, заявілі, што іх роднай мовай з’яўляецца беларуская, 33 % – польская, 11,5 % – руская, 3,7 % – іншая мова¹⁰.

Для таго, каб зразумець сутнасць палітыкі самадзяржаўя ў адносінах да карпаратыўнай арганізацыі вышэйшага саслоўя Беларусі ў цэлым і інстытута павятовых прадвалзіцеляў дваранства, у прыватнасці, неабходна звярнуць увагу на яе структуру, функцыі і ролю як у сістэме ўнутрысаслоўнага жыцця дваранства, так і ў сістэме мясцовага кіравання.

Карпаратыўная арганізацыя расійскага дваранства заканадаўча была аформлена “Граматай на правы, вольнасці і перавагі высакароднага расійскага дваранства” ад 21 красавіка 1785 г., па якой вышэйшае саслоўе атрымала пэўнае самакіраванне, усю павятовую і некаторую частку губернскай улады. Заканадаўства па гэтых пытаннях з некаторымі зменамі захавалася да 1917 г.

Прадвалзіцелі дваранства з’яўляліся адным з важнейшых інстытутаў і ў дваранскай саслоўнай арганізацыі, і ў сістэме мясцовага кіравання. Кола абавязкаў прадвалзіцеляў было вельмі шырокім і разнастайным¹¹.

Губернскі прадвалзіцель дваранства, які афіцыйна прызнаваўся першай пасля губернатара асобай у губерні, засядаў у камітэце па земскіх павіннасцях, у губернскай рэкруцкай прысутнасці, у харчовай, будаўнічай, дарожнай, пасрэдніцкай па размежаванню земляў камісіях, а таксама ў губернскіх камітэтах – мануфактурным, грамадскай аховы здароўя, турэмным, конназаводскім і іншых менш важных і часовых органах. Як афіцыйны прадстаўнік вышэйшага саслоўя і

старшыня губернскага дваранскага сходу, ён мог аказваць уплыў на падбор чыноўнікаў, у прыватнасці, на тыя пасады, якія замяшчаліся па выбарах ад дваранства. Аўтарытэт прадвадзіцеля заключаўся і ў тым, што ён ад імя дваранства губерні ці па сваёй ініцыятыве мог звяртацца з пісьмовымі хадаініцтвамі ў любую вышэйстаячую інстанцыю і нават да самога імператара. Асабістыя сустрэчы з царом адбываліся на “найвысачэйшых” прыёмах, на якіх прадвадзіцелі прысутнічалі ў сілу прысваення ім прыдворных званняў (шмат хто з іх меў высокія чыны прыдворнага ведамства) ці па асобых запрашэннях.

Губернскі прадвадзіцель выступаў і як нейкая кантралюючая над мясцовай адміністрацыяй інстанцыя, якая была незалежнай ад губернскіх уладаў. Адпаведна гэтаму з 1831 г. губернскі прадвадзіцель зацвярджаўся на пасадзе не губернатарам, як павятовыя, а непасрэдна імператарам па прадстаўленні МУС. З гэтага часу яму прысвойваўся чын правадзейнага стацкага саветніка (IV клас па “Табелі аб рангах”), як і губернатару¹². Разам з тым, указам ад 5 лютага 1827 г. губернскія прадвадзіцелі дваранства, якія здзейснілі сур’ёзныя праступкі на службе, былі падсудны Сенату і перадаваліся суду толькі з дазволу імператара¹³.

Калі губернскі прадвадзіцель усёж-такі часткова засланяўся губернскай уладай, то павятовы быў сапраўды гаспадаром павета. Ён фактычна замяняў павятовае звяно ў мясцовым бюракратычным апарате. Так, кола дзейнасці павятовых прадвадзіцеляў дваранства ахоплівала ўсе бакі жыцця насельніцтва павета як у грамадскіх і саслоўна-дваранскіх, так і ў адміністрацыйных і судовых адносінах. На пачатку XX ст. яны былі старшынямі дваранскай апекі, павятовых з’ездаў та выбарах у Дзярждуму, павятовага з’езда земскіх начальнікаў, чыншавай камісіі, устаноў па воінскай і ваенна-конскай павіннасцях, землеўладкавальнай камісіі, бальнічнага савета, камітэта грамадскай аховы здароўя, камітэта папачыцельства аб народнай цвярозасці, ацэначнай камісіі, часовага камітэта па кіраванні арыштантамі домам, камісіі па састаўленні спісаў прысяжных засядацеляў і г.д. Па ўсіх гэтых установах прадвадзіцель дваранства нёс адказнасць як па нагляду за іх законнай дзейнасцю, так і за справаводства ўсіх падначаленых яму канцылярыяй. Акрамя гэтага, прадвадзіцель павятовага дваранства павінен быў удзельнічаць у асобай канцылярыі акруговага суда і

судовай палаты, ажыццяўляць праверку рашэнняў сялянскіх таварыстваў аб выгнанні распусных сваіх членаў, правяраць дзейнасць земскіх начальнікаў і валасных упраў, выдаваць розныя пасведчанні і г. д.¹⁴.

Для ўзмацнення прэстыжу пасады павятовых прадвадзіцеляў з 1878 г. іх клас быў павышаны з VI да V, што па “Табелі аб рангах” адпавядала чыну стацкага саветніка¹⁵. Для заахвочвання “вартых кандыдатаў” законам ад 10 чэрвеня 1902 г. прадвадзіцелям давалася права на атрыманне дзяржаўнай пенсіі¹⁶.

Адпаведна “Даравальнай грамаце...” губернскія і павятовыя дваранскія сходы з’яўляліся вышэйшай саслоўнай арганізацыяй дваран. У іх кампетэнцыю ўваходзіў выбар прадвадзіцеляў і чыноўнікаў на розныя пасады, якія замяшчаліся па выбарах ад вышэйшага саслоўя. Губернскія прадвадзіцелі дваранства выбіраліся на губернскім дваранскім сходзе тэрмінам на тры гады з ліку павятовых прадвадзіцеляў. Сход прапаноўваў двух кандыдатаў, аднаго з якіх губернатар прызначаў губернскім прадвадзіцелем і прадстаўляў на зацвярджэнне імператарам. Павятовыя прадвадзіцелі дваранства выбіраліся павятовымі сходамі тэрмінам на тры гады і зацвярджаліся на гэтай пасадзе губернатарам.

На сходах прызначаліся дэпутаты ад дваран у камітэты, камісіі, прысутнасці, засядацелі ў губернскія і павятовыя судовыя ўстановы. На сходах праходзілі абмеркаванні і прымаўся рашэнні, якія тычыліся ўсіх саслоўных спраў. На іх ускладавалася вядзенне радаслоўных кніг, прыём і выключэнне асоб з дваранскага саслоўя, збор грашовых сродкаў для саслоўных патрэбаў, адкрыццё дваранскіх навучальных устаноў, апекаванне над маёнткамі дваран. На сходах абмяркоўваліся прапановы ўрада і праз прадвадзіцелей дваранства паведамлялі аб сваіх патрэбах губернатару, міністру ўнутраных спраў, а раз-пораз і самаму імператару.

У 5 заходніх губернях (Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Мінскай і Магілёўскай) апошнія выбары на павятовых і губернскіх дваранскіх сходах адбыліся ў канцы 1858 — пачатку 1859 г. Наступныя павінны былі праводзіцца ў снежні 1861 і ў студзені 1862 г. Але з 1861 г. у краі пачаліся хваляванні сярод дваранства рымска-каталіцкага веравызнання, якія складалі тут абсалютную большасць у параўнанні з прадстаўнікамі іншых канфесій. Таму ўжо на пачатку

1861 г. у адпаведнасці з царскім указам адтэрміноўваліся дваранскія выбары ў Віленскай, Ковенскай і Гродзенскай губернях у сувязі з пераводам іх на ваеннае становішча. Крыху пазней дзеяне дадзенага ўказа распаўсюдзілася і на Мінскую, Віцебскую і Магілёўскую губерні¹⁷. На падставе правіл ад 5 жніўня 1861 г. пры абвяшчэнні пераводу якіх-небудзь мясцовасцей Заходняга краю на ваеннае становішча генерал-губернатару давалася права вызваляць ад займаемых пасад чыноўнікаў усіх устаноў¹⁸.

Палітыка самадзяржаўя ў дачыненні да павятовых прадвадзіцеляў дваранства была цесна звязана з яго адносінамі да фарміравання і дзейнасці інстытута міравых пасрэднікаў.

Для практычнай рэалізацыі рэформы 1861 г. была створана спецыяльная ўстанова на месцах – інстытут міравых пасрэднікаў¹⁹. Справа ў тым, што характар пераўтварэнняў шмат у чым залежаў ад механізму правядзення рэформы. У тагачаснай Расіі шматлікія пачынанні заканчваліся правалам і не дасягалі сваёй мэты. Адзін з аўтараў Рэдакцыйных камісій М.А.Мілюцін заяўляў: “Увесь поспех вялікай справы будзе залежаць ад таго, як яна будзе выконвацца. Любое выкананне можа сказаць і пераўтварыць у мёртвую літару лепшыя намеры заканадаўцы”²⁰.

Міравыя пасрэднікі выбіраліся з ліку мясцовых шматзямельных патомных дваран, якія мелі таўнь адукацыйны цэнз. Пасрэднікі валодалі вялікім колам паўнамоцтваў як у адміністрацыйных, так і судова-натарыяльных справах. У функцыі міравых пасрэднікаў уваходзілі рэгуляванне пазямельных адносін паміж памешчыкамі і часоваабавязанымі сялянамі, разгляд скаргаў і спрэчак паміж сялянамі і памешчыкамі, скарг сялян на дзеянні асоб сялянскага грамадскага самакіравання. Да распарадчых функцый адносіліся: складванне, разгляд, праверка і ўвядзенне ў дзеянне ўстаўных грамат, вызначэнне памераў сялянскіх зямельных надзелаў, размеркаванне сядзібнай зямлі на разрады, адводы ўгоддзяў, перанясенне сялянскіх сядзіб і абмен земляў, справы па павелічэнні ці па памяншэнні павіннасцяў сялян, складванне выкупных актаў. На іх ускладваліся абавязкі па спагнанню з сялян нядоімак па казённых падатках і мірскіх зборах. Яны наглядалі за своєчасовым адбываннем сялянамі павіннасцей на карысць

памешчыкаў, замацоўвалі дваровых людзей да сельскіх абшчын, арганізоўвалі выбары і зацвярджалі асоб сельскага і валаснога праўленняў, а таксама выбары валаснога суда.

Да абавязкаў міравых пасрэднікаў адносіліся таксама забеспячэнне адстаўных ніжніх ваенных чыноў, прылічэнне да валасцей аднадворцаў, адкрыццё сельскіх школ для навучання сялянскіх дзяцей, забеспячэнне сельскага праваслаўнага духавенства ўсім неабходным для выканання сваіх абавязкаў²¹. Акрамя гэтага, яны павінны былі праводзіць ацэнку маёнткаў удзельнікаў паўстання 1863–1864 гг., якія падлягалі продажу, спаганяць 10%-ны збор з маёнткаў памешчыкаў рымска-каталіцкага веравызнання, а таксама арганізоўваць ахсзу дзяржаўных лясоў.

На міравых пасрэднікаў ускладвалася выкананне асобных судова-паліцэйскіх функцый: ім дазвалялася разглядаць грамадзянскі іскі да 30 руб., калі бакі, якія спрачаліся, звярталіся з просьбай да іх быць пасрэднікамі ў вырашэнні справы. З распаўсюджаннем на тэрыторыю Беларусі судовай рэформы 1864 г. судовыя функцыі пасрэднікаў з 1872 г. перадаваліся міравому суду.

Прэстыжу пасады пасрэдніка ў значнай ступені садзейнічалі яго незмянямасць, незалежнасць, шырокая ступень самастойнасці, галоснасць дзейнасці, таму што на свае пасады яны прызначаліся не мясцовай адміністрацыяй, а Сенатам. Таму пасрэднік не мог быць звольнены адміністрацыйным шляхам. У сакавіку 1861 г. МУС даў тлумачэнні губернатарам: “Дзеянні пасрэднікаў падлягаюць у пэўных выпадках перагляду па рашэнні губернскіх прысутнасцяў, але падпарадкавання тут няма”²².

Міравыя пасрэднікі жалавання не атрымлівалі. На ўтрыманне канцылярыі наём рассыльных і іншыя патрэбы кожнаму пасрэдніку штогод выдаткоўвалася па 1500 руб. Справаздачы аб выдатках з гэтай сумы не патрабавалася. Але не аклады заахвочвалі пасрэднікаў першага трохгадовага склікання. Яны былі даволі забяспечанымі асобамі, таму што гэтую пасаду мог заняць толькі мясцовы патомны дваранін, які валодаў зямельнай маёмасцю не менш 500 дзес. Неабходна зазначыць, што першы склад міравых пасрэднікаў у асноўным прытрымліваўся ліберальных пазіцый. Гэта нярэдка прыводзіла да канфліктаў паміж пасрэднікамі і

памешчыкамі ў вырашэнні спраў. Напрыклад, у 1862 г. тры пасрэднікі Быхаўскага павета Магілёўскай губ. вымушаны былі прасіць аб адстаўцы з-за абструкцыі з боку мясцовых дваран, якія лічылі, што пасрэднікі адстойлівалі інтарэсы сялян. Інфармацыя аб канфлікце, які адбыўся на павятовым з'ездзе, была апублікавана ў “Могилевских губернских ведомостях”, а затым перадрукавана ў газеце “Северная пчела” пад загалоўкам “Розги и шампанское”. Гэтыя публікацыі вымусілі ўмяшання ў справу, як губернскаю адміністрацыю, так і Міністэрства ўнутраных спраў, якія прынялі бок міравых пасрэднікаў²³.

На тэрыторыі Беларусі на пачатку сваёй дзейнасці абсалютную большасць пасрэднікаў складалі мясцовыя дваране рымска-каталіцкага веравызнання. З пачатку 1861 г. пачаліся хваляванні ў Царстве Польскім. Большасць міравых пасрэднікаў беларускіх павятаў аказаліся ў апазіцыі да ўрадавай палітыкі. Пасада пасрэдніка ў краі была зручнай для канспіратыўнай дзейнасці і арганізацыі паўстання. Нягледзячы на тое, што ў Паўночна-Заходнім краі з 1861 г. было абвешчана ваеннае становішча, пасрэднікі мелі магчымасць наведваць усе паселішчы свайго ўчастка і праводзіць агітацыйную работу сярод памешчыкаў і сялян. На пачатку 1863 г. падтрымка пасрэднікамі нацыянальна-вызваленчага руху стала відавочнай. У выніку 7 сакавіка 1863 г. Аляксандр II падпісаў указ, па якому Віленскаму генерал-губернатару У.І.Назімаву^а дазвалялася звальняць з пасадаў прадвадзіцеляў дваранства, міравых пасрэднікаў, валасных старшынь і сельскіх старастаў, якіх “пры сучасных надзвычайных абставінах прызнаюць недастаткова добранадзейнымі”²⁴.

Пасля пачатку паўстання, у якім актыўны ўдзел бралі дваране-католікі, рэпрэсіі ў адносінах да вышэйшага саслоўя краю ўзмацніліся. Так, па ўказу ад 18 красавіка 1863 г. у сувязі з выходам у адстаўку 28 асоб Гродзенскай губерні, якія займалі пасады павятовых прадвадзіцеляў дваранства, павятовых суддзяў і міравых пасрэднікаў, гэтыя пасады былі замешчаны чыноўнікамі па прызначэнні ўрада²⁵.

Гістарычная даведка

^а **Назімаў У.І.** – дзяржаўны дзеяч Расійскай імперыі, генерал ад інфантэрыі. З 1855 г. – Віленскі генерал-губернатар. Па яго ініцыятыве памесныя дваране Віленскай, Гродзенскай і Ковенскай губерняў накіравалі прашэнне аб вызваленні іх сялян ад прыгоннай залежнасці. У 1862 г. – камандуючы войскамі Віленскай ваеннай акругі. У час паўстання 1863–1864 гг. праявіў нерашучасць у дзеях супраць паўстанцаў. Пагэтаму 1 мая 1863 г. быў звольнены з пасады.

Спачатку ўказ распаўсюджваўся толькі на вакантныя пасады. Віленскі генерал-губернатар У.І. Назімаў заявіў, што “такога роду дэманстрацыі з боку мясцовага дваранства маглі быць дапушчальны для ўрада, якому неабходна выкарыстаць гэты выпадак на сваю карысць, каб раз і назаўжды вызваліцца ад польскага дваранскага ўплыву, якое прысвоіла сабе права на замяшчэнне ўрадавых пасадаў членамі свайго саслоўя”²⁶. Па ініцыятыве М.М.Мураўёва^а быў прыняты ўказ ад 27 мая 1864 г., па якому ўсе службовыя месцы ў краі, а таксама і іх начальнікі, якія мелі непасрэднае дачыненне да народа, павінны былі быць заменены выключна асобамі рускага паходжання²⁷. Да гэтай катэгорыі адносіліся павятовыя прадвадзіцелі дваранства і міравыя пасрэднікі.

Апеляцыйнай інстанцыяй на рашэнні міравых пасрэднікаў сталі з’езды міравых пасрэднікаў, якія ствараліся ў адпаведнасці з “Палажэннем аб губернскіх і павятовых па сялянскіх справах установах” ад 19 лютага 1861 г.. Міравыя з’езды збіраліся з міравых пасрэднікаў павета і чыноўніка ад урада, які меў юрыдычную адукацыю. Старшынёй з’езда з’яўляўся павятовы прадвадзіцель дваранства. Да функцый павятовых міравых з’ездаў адносіліся разгляд і ліквідацыя памылак пры складванні і зацвярджэнні ўстаўных граматаў, разгляд скаргаў на рашэнні міравых пасрэднікаў. На іх таксама ўскладвалася ўстанаўленне тэрмінаў і памераў выплаты аброчных плацяжоў у такіх выпадках, калі памешчык і сяляне не прыйшлі да добраахвотнага пагаднення. На з’ездах рашэнні прымаліся аднагалосна ці проста большасцю галасоў. Пры іх роўнасці рашаючым быў голас старшыні. Калі члены міравага з’езда не прыходзілі да пагаднення, то справа перадавалася для яе вырашэння ў губернскую па сялянскіх справах прысутнасць²⁸.

Пагодле ўказа ад 1 сакавіка 1863 г. у Віленскай, Ковенскай, Гродзенскай і Мінскай і часткова Віцебскай губернях з 1 мая гэтага ж года часоваабавязаны стан

Гістарычная даведка

^а **Мураўёў М.М.** – ваенны і дзяржаўны дзеяч Расіі. Удзельнік першых тайных дэкабрысцкіх арганізацый. З 1827 г. – Віцебскі генерал-губернатар, а з 1828 г. – Магілёўскі грамадзянскі губернатар. Прымаў актыўны ўдзел у падаўленні паўстання 1830–1831 гг. Ініцыяваў адмену дзеяння Статута ВКЛ у заходніх губернях. У 1831 г. – Гродзенскі грамадзянскі губернатар, з 1832 па 1835 г. – Мінскі ваенны губернатар. У 1863–1865 гг. – Віленскі генерал-губернатар. З дапамогай жорсткіх рэпрэсіўных мер, за якія ў сучаснікаў атрымаў прозвішча “вешальнік”, да верасня 1863 г. падавіў асноўныя ачагі паўстання ў Літве і Беларусі.

сялян скасоўваўся, і ўсе яны пераводзіліся на абавязковы выкуп. З 2 лістапада 1863 г. названы ўказ распаўсюджваўся на Магілёўскую і беларускія паветы Віцебскай губерні²⁹.

Для рэалізацыі гэтага ўказа ствараліся паверачныя камісіі, на якія ўскладалася праверка правамернасці ўжо складзеных устаўных грамат і перавод іх у выкупныя акты. 9 красавіка 1863 г. былі зацверджаны правілы аб складзе і парадку дзеянняў камісій. На кожны павет прыпадала адна камісія ў складзе члена ад МУС (ён жа і старшыня), чыноўніка ад Міністэрства фінансаў і міравога пасрэдніка таго ўчастка, дзе працавала камісія³⁰. З 1864 г. старшынёй з'езда міравых пасрэднікаў становіўся не павятовы прадвадзіцель дваранства, а адзін з чыноўнікаў паверачнай камісіі³¹.

Паводле закона ад 19 красавіка 1866 г., паверачныя камісіі скасоўваліся ў пяці паўночна-заходніх губернях³². Па прапанове Віленскага генерал-губернатара фон Каўфмана К.П.^a, старшынямі міравых з'ездаў, як і раней з 1864 г., становіліся не павятовыя прадвадзіцелі дваранства, а чыноўнікі ад урада, звычайна адзін з членаў былых паверачных камісій. Пры гэтым старшыня зацвярджаўся не Сенатам, а Міністрам унутраных спраў³³.

Такая сітуацыя захавалася толькі адзін год. Па ініцыятыве новага Віленскага генерал-губернатара Э.Т. Баранава^b урад у 1867 г. вярнуўся да агульнарасійскай практыкі прызначэння прадвадзіцеляў дваранства на пасады старшын з'ездаў міравых пасрэднікаў³⁴. Пры гэтым адначасова вырашалася праблема запаўнення вакансій павятовых прадвадзіцеляў дваранства выхадцамі з рускіх губерняў. Да гэтага часу пасада прадвадзіцеля дваранства была ганаровай і бясплатнай, таму

Гістарычная даведка

^a **Каўфман К.П.** – дзяржаўны і ваенны дзеяч Расійскай імперыі. 17 красавіка 1865 г. быў прызначаны Віленскім, Гродзенскім, Ковенскім і Мінскім генерал-губернатарам, галоўным начальнікам Віцебскай і Магілёўскай губерняў і камандуючым войскамі Віленскай ваеннай акругі. Працягваў палітыку, распачатую Мураўёвым М.М. Ініцыятар прыняцця сумнавядомага закону ад 10 снежня 1865 г. аб забароне дваранам рымска-каталіцкага веравызнання набываць маёнткі ў Заходнім краі.

^b **Баранаў Э.Т.** (кастрычнік 1866 – сакавік 1868 гг.) – Віленскі, Гродзенскі, Ковенскі і Мінскі генерал-губернатар, галоўны начальнік Віцебскай і Магілёўскай губерняў. З мэтай пашырэння сацыяльнай базай самадзяржаўя ў краі праводзіў курс на супрацоўніцтва з мясцовым памесным дваранствам. Лічыў неабходным аслабіць рэпрэсіі і абмежаванні ў адносінах да ўдзельнікаў паўстання 1863–1864 гг.

жадаючых ехаць у губерні Паўночна-Заходняга краю было мала, сумяшчэнне ж пасады прадвадзіцеля і старшыні з'езда дазволіла аплочваць пасаду прадвадзіцеля дваранства. Першапачаткова жалаванне складала 2500 руб., а з 1 студзеня 1875 г. яно было павялічана на 500 руб.³⁵. Акрамя таго, тыя старшыні, якія даслужыліся да пенсіі на папярэдняй службе, захоўвалі яе памер разам з акладам на новай пасадзе³⁶.

Такім чынам, у параўнанні з унутрырасійскімі губернямі, павятовыя прадвадзіцелі дваранства ў Заходнім краі не выбіраліся на дваранскіх з'ездах (з 1862 г.), а прызначаліся ўрадам. Іх пасада з 1867 г. становілася платнай, у выніку чаго прадвадзіцель-старшыня пераўтвараўся ў звычайнага чыноўніка і ў той жа час становіўся вышэйшай адміністрацыйнай асобай у павеце.

Па законе ад 17 сакавіка 1867 г. начальніку Паўночна-Заходняга краю было дадзена права замяшчаць пасады ўсіх прадвадзіцеляў дваранства толькі асобамі рускай нацыянальнасці па прызначэнні урада³⁷. У выніку пасады прадвадзіцеляў дваранства ў краі занялі альбо мясцовыя рускія памешчыкі, альбо чыноўнікі з унутраных губерняў імперыі, якія нават не прыналежалі да дваранскага саслоўя. Пазней МУС вымушаны быў прызнаць, што рускія памешчыкі не мелі ў краі ні ўплыву, ні аўтарытэту. Тыя ж з прызначаных прадвадзіцеляў, якія не валодалі зямельнай уласнасцю ў беларускіх паветах, “яшчэ менш адпавядаюць свайму прызначэнню. Першых мясцовыя дваране пад уплывам глухой палітычнай варожасці ігнаруюць, а другіх прама цураюцца...”³⁸. Склаўшаяся сітуацыя яскрава апісана рускай пісьменніцай Н. Ланской. Яна пісала, што “сюда стреміліся все те, кто был чем-нибудь не доволен у себя дома: всякий, кого обошли чином, местом или наградой, чей не приняли или возвратили проект, чье имя, вследствие новых порядков, пришло в упадок, а приняться за дело не было ни уменья, ни сил – все это спешило в западный край... Здесь был пир, на который шли все те, кому нечего было терять, у кого ничего не осталось за душой дома”³⁹. Газета “Весть” Скараціна У.Дз. пісала: “Галоўны тормаз, які затрымлівае ў Заходнім краі расійскую справу з'яўляецца пралетарыят, які складаецца з чыноўнікаў, якія прыбылі сюды на службу на заклік улады... Тыя шкодныя басаногія патрыёты, якія прынеслі на алтар бацькаўшчыны ў ахвяру сваё жабрацтва дзеля таго, каб

здолець прызваіта апрануцца, а будзе магчымасць – і разбагацець”⁴⁰.

Але ўжо праз некаторы час склалася сітуацыя, што пасады некаторых павятовых прадвадзіцеляў дваранства немагчыма было замяшчаць рускімі землеўладальнікамі ў сувязі з тым, што ў краі яны ці фармальна валодалі землямі, альбо не жадалі служыць. Таму ў 1868 г., калі Аляксандр II праязджаў праз Вільню, генерал-губернатару А.Л. Патапаў^a было дазволена ў крайніх выпадках прызначаць на пасады павятовых прадвадзіцеляў дваранства асоб каталіцкага веравызнання⁴¹. У выніку большасць пасадаў прадвадзіцеляў дваранства была замешчана католікамі з асяроддзя буйнейшых і ўплывовых памешчыкаў. Пры гэтым яны бестэрмінова заставаліся на гэтых пасадах⁴². У прыватнасці, толькі ў Мінскай губ. на канец 1869 г. з 9 павятовых прадвадзіцеляў дваранства 7 былі католікамі, якія на практыцы даказалі палітычную добранадзейнасць і адданасць рускай справе ў краі. Гэта — Л.А. Ваньковіч^b (Мінскі павет), Ф.А. Наркевіч-Ёдка (Ігуменскі), Г.Г. Кяневіч (Мазырскі), С.М. Горватт (Рэчыцкі), князь Э.Г. Друцкі-Любецкі (Пінскі), І.К. Вайніловіч (Слуцкі) і граф А.В. О’Рурк (Навагрудскі). За выключэннем С.М. Горватта, усе яны былі ўдзельнікамі Крымскай вайны і ўзнагароджаны медалямі “В память войны 1853–1856 гг.” Акрамя гэтага, прадвадзіцелі дваранства Мінскага, Мазырскага, Рэчыцкага і Пінскага паветаў былі ўзнагароджаны медалямі “За усмирение польского мятежа 1863–1864 гг.”. Сваю кар’еру ў якасці прадвадзіцеляў яны пачалі з 1863 г.⁴³

Пад уплывам мясцовых дваран А.Л. Патапаў у сваіх справах пачаў ўпраўленні краем за 1871—1873 гг. паставіў пытанне аб магчымасці правядзення дваранскіх сходаў і выбараў на іх асоб на замяшчэнне пасадаў ад дваранства. На справаздачы Аляксандр II зрабіў паметку: “Абмеркаваць”. Але на запыт Міністэрства ўнутраных спраў да новага Віленскага генерал-губернатара, якім

Гістарычная даведка.

^a **Патапаў А.Л.** (люты 1868 – ліпень 1874 гг.) – Віленскі, Гродзенскі, Ковенскі і Мінскі генерал-губернатар, галоўны начальнік Віцебскай і Магілёўскай губерняў. Пры ім было кначаткова адменена ваеннае становішча ў краі. Імкнуўся зблізіцца з мясцовымі буйнымі землеўласнікамі рымска-каталіцкага веравызнання. Рашуча адмовіўся ад рэпрэсіўнай палітыкі ў адносінах да іх.

^b **Ваньковіч Л.А.** – з верасня 1863 па 1872 г. – Мінскі павятовы прадвадзіцель дваранства, калежскі дарадчык, быў узнагароджаны медалямі “В память войны 1853–1856 гг.”, “За усмирение польского мятежа 1863–1864 гг.”, знакам “За поземельное устройство государственных крестьян”.

будзе меркаванне апошняга, І.С. Каханаў^а спаслаўся на складанае міжнароднае становішча імперыі і рэкамендаваў адкласці вырашэнне дадзенага пытання на больш позні тэрмін⁴⁴.

Склаўшаеся становішча непакоіла ўрад, які лічыў, што мясцовыя дваране, за рэдкім выключэннем, былі “маланадзейнымі праваднікамі ўрадавых ініцыятыў, накіраваных на трывалае зліццё паўночна-заходняй ускраіны з імперыяй”⁴⁵. Таму Віленскі генерал-губернатар І.С. Каханаў у 1884 г. у запісцы на імя цара выказаў думку аб неадпаведнасці прызначэння прадвадзіцеляў дваранства з палякаў для дасягнення ўрадавых мэт у Паўночна-Заходнім краі і аб неабходнасці прыняцця такіх мер, якія б далі магчымасць замяшчаць пры зручным выпадку пасады прадвадзіцеляў дваранства, а значыць і старшынь міравых з’ездаў асобамі рускага паходжання⁴⁶.

Аднак вырашэнне гэтай праблемы ўскладнялася тым, што па меры завяршэння спраў па рэалізацыі рэформы 1861 г. даступова скарачалася колькасць міравых участкаў, а ў застаўшыхся павялічвалася колькасць валасцей на кожны з іх. Так, у кожным з беларускіх паветаў Віленскай губ. колькасць міравых участкаў зменшылася з 5-6 у 1862 г. да трох у 1873 г.⁴⁷.

Следствам скарачэння колькасці міравых участкаў стала і аб’яднанне міравых з’ездаў некалькіх паветаў. Так, з 4 мая 1872 г. былі аб’яднаны Віленскі і Трокскі з’езды міравых пасрэднякаў⁴⁸. 23 кастрычніка 1873 г. – утвораны 5 аб’яднаных з’ездаў замест 11 павятовых у Магілёўскай губ. (Чэрыкаўска-Клімавіцка-Міцціслаўскі, Горыцка-Чавусаўскі, Аршанска-Сенненскі, Магілёўска-Быхаўскі, Рагачоўска-Гомельскі)⁴⁹. У Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях інстытут міравых пасрэднякаў быў ліквідаваны на падставе зацверджанага меркавання Дзяржаўнага савета ад 4 красавіка 1878 г. Замест яго былі створаны

а **Каханаў І.С.** (1825–1909 гг.) – генерал ад артылерыі, Петракоўскі губернатар, Віленскі, Ковенскі і Гродзенскі генерал-губернатар, член Дзяржаўнай рады. Паходзіў з дваран Тамбоўскай губерні. У 1844 г. скончыў курс у Міхайлаўскім артылерыйскім вучылішчы, а ў 1846 г. ў Міхайлаўскай артылерыйскай акадэміі. У 1864 г. пераведзены ў Варшаву камандзірам 3-й гвардзейскай артылерыйскай брыгады. У 1867 г. па выбары намесніка Царства Польскага, графа Берга, і па жаданні Імператара Аляксандра II быў прызначаны адкрыць Петракоўскую губерню і стаў першым яе губернатарам. У 1884 – 1893 гг. – Віленскі, Ковенскі і Гродзенскі генерал-губернатар. Першы з губернатараў правёў закон аб забароне палякам і замежнікам купляць маёнткі ў краі. У 1893 г. прызначаны членам Дзяржаўнага савета.

павятовыя па сялянскіх справах установы⁵⁰. Аднак у Віленскай, Гродзенскай і Ковенскай губернях інстытут міравых пасрэднікаў захаваўся да 1904 г. Пры гэтым тут адбываўся далейшы працэс скарачэння колькасці міравых участкаў і ўтварэння аб'яднаных з'ездаў. У 1882 г. у Віленскай губ. іх было 3: Віленска-Трокскі, Вілейска-Ашмянскі і Дзісенска-Свянцянскі, а у Гродзенскай – 4: Гродзенска-Ваўкавыскі, Брэсцка-Бельскі, Кобрынска-Пружанскі і Беластоцка-Сакольскі⁵¹. У выніку прадвадзіцелі дваранства Трокскага, Ашмянскага, Свянцянскага, Ваўкавыскага, Бельскага, Пружанскага і Сакольскага паветаў не маглі атрымліваць жалаванне.

Віленскі генерал-губернатар І.С. Каханаў у прадстаўленні міністру ўнутраных спраў 22 студзеня 1886 г. адзначаў, што “пры такіх умовах прыходзілася па неабходнасці ставіць на пасады павятовых прадвадзіцеляў дваранства асоб, якія не адпавядалі гэтаму прызначэнню, з мясцовых памешчыкаў. Такім чынам, аказалася, што для замяшчэння вакансій на гэтую пасаду не было нікога з жыўшых у краі рускіх...”⁵².

Менавіта для таго, каб матэрыяльна заахвоціць кандыдатаў з ліку рускіх землеўладальнікаў, І.С. Каханаў у 1884–1886 гг. неаднаразова ўздываў перад Міністэрствам унутраных спраў пытанне аб аднаўленні ў Паўночна-Заходнім краі асобных з'ездаў міравых пасрэднікаў у кожным павеце, а пасаду старшыні міравога з'езда, які атрымоўваў жалаванне, аб'яднаць з пасадай павятовага прадвадзіцеля дваранства. Гэта была палітычная праблема, вырашэнне якой садзейнічала ў паспяховай рэалізацыі палітыкі русіфікацыі края. Сваю пазіцыю І.С. Каханаў падмацоўваў і сацыяльна-эканамічнымі аргументамі. Ён сцвярджаў, што “аднаўленне самастойных з'ездаў [міравых пасрэднікаў] у кожным павеце паскорыць у даручаным яму краі заканчэнне сялянскіх спраў, а таксама спраў аб вольных людзях і чыншавіках”⁵³.

Пасля неаднаразовых абмеркаванняў названага пытання ў Камітэце міністраў, Дзяржаўным савеце ў аб'яднаных Дэпартаментам законаў і Дзяржаўнай эканоміі, 30 мая 1888 г. Аляксандр III зацвердзіў меркаванне Дзяржаўнага савета аб аднаўленні павятовых з'ездаў міравых пасрэднікаў у кожным павеце Віленскай, Ковенскай і Гродзенскай губерняў⁵⁴. У выніку ўсе павятовыя прадвадзіцелі

дваранства рымска-каталіцкага веравызнання былі заменены праваслаўнымі.

З распаўсюджаннем закона ад 12 ліпеня 1889 г. на тэрыторыю Беларусі (у Мінскай, Віцебскай і Магілёўскай губернях – з 1901 г., а ў Віленскай і Гродзенскай губернях – з 1904 г.) у першых трох губернях замест павятовых па сялянскіх справах прысутнасцей, а ў Віленскай і Гродзенскай губернях замест міравых пасрэднікаў уводзіўся інстытут земскіх начальнікаў для апекі над сялянамі.

Земскія начальнікі прызначаліся міністрам унутраных спраў па прадстаўленню губернатараў і губернскіх прадвадзіцеляў дваранства з мясцовых патомных дваран-землеўласнікаў. Земскі начальнік павінен быў валодаць пэўным маёмасным цэнзам (звыш 200 дзес. зямлі ці іншай нерухомай маёмасцю на 7500 руб.), мець вышэйшую адукацыю і як мінімум трохгадовы стаж на дзяржаўнай службе.

У функцыі земскага начальніка ўваходзілі: надзор і кантроль за дзейнасцю сялянскіх сельскіх і валасных устаноў, усебаковая апека не толькі сялянскага, але і ўсяго падатковага насельніцтва яго участка. Прэагатывы земскага начальніка, на якога ўскладваліся адміністрацыйныя і судова-паліцэйскія функцыі ў вёсцы, былі выключна шырокія. Ён мог падвяргаць цясным пакаранням, арышту да трох дзён і штрафу да 6 руб. любую асобу з падатковых саслоўяў, адхіляць ад пасады членаў сялянскіх сельскіх устаноў, адмяняць любую пастанову сельскага і валаснога сходаў і г.д. У выніку міравыя суды, якія былі створаны на тэрыторыі Беларусі ў 1872 г., скасоўваліся, а іх функцыі перадаваліся земскім начальнікам. Па вялікаму рахунку, земскі начальнік сапраўды становіўся начальнікам даверанага яму участка⁵⁵.

Апеляцыйнай установай на рашэнні земскіх начальнікаў былі іх павятовыя з'езды, у якіх бралі ўдзел усе ўчастковыя начальнікі (ад 7 да 10 у кожным павеце). На павятовы з'езд былі ўскладзены ўсе адміністрацыйныя абавязкі скасаваных павятовых па сялянскіх справах прысутнасцяў і з'ездаў міравых пасрэднікаў. З'езд разглядаў прадстаўленні, якія выносілі земскія начальнікі, а таксама здзяйсняў разбор скаргаў на пастановы земскіх начальнікаў. Павятовы з'езд складаў і прадстаўляў на зацвярджэнне ў губернскую прысутнасць інструкцыі валасным і

сельскім грамадам, асобам сялянскага самакіравання аб парадку выканання імі сваіх абавязкаў. Да судовых функцый адносіліся перагляд вырашаных валаснымі судамі спраў і разгляд скаргаў на рашэнні земскіх начальнікаў.

Старшынямі павятовых з'ездаў земскіх начальнікаў прызначаліся павятовыя прадвадзіцелі дваранства, якія ў заходніх губернях атрымлівалі жалаванне ад казны. Такім чынам, і на пачатку XX ст. павятовыя прадвадзіцелі дваранства ў Беларусі заставаліся чыноўнікамі і, як дзяржаўныя служачыя, з 1902 г. атрымлівалі дзяржаўную пенсію⁵⁶.

На пачатку XX ст. рэзка абвастрылася як унутрыпалітычнае, так і знешнепалітычнае становішча Расіі. Пытанне аб аднаўленні Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. усё часцей падымалася і ў Польшчы, і за яе межамі. Польскі сепаратызм стаў больш адчувальным. Пры гэтым разгортвалася і палітычная карта Беларусі. Найбольш моцнай эканамічнай і палітычнай сілай у краі з'яўлялася памеснае дваранства рымска-каталіцкага веравызнання.

Імянным указам Сенату ад 12 снежня 1904 г. даручалася распрацаваць шэраг мер па замацаванні дзяржаўнага і грамадскага ладу. У прыватнасці, прапаноўвалася “перагледзець дзейныя пастановы, якія абмяжоўвалі правы іншародцаў і ўраджэнцаў “собных мясцовасцяў імперыі”⁵⁷.

Адна з праблем, якая патрабавала свайго вырашэння, была праблема аднаўлення дваранскіх выбараў у 9 заходніх губернях. Гэтымі пытаннямі заняўся Камітэт Міністраў на сваіх пасяджэннях 15, 22 і 23 сакавіка 1905 г. У выніку дыскусій, якія разгарэліся на гэтых пасяджэннях, урад выказаўся за “аднаўленне дваранскіх сходаў з прадстаўленнем ім права выбіраць дэпутатаў і павятовых прадвадзіцеляў дваранства”⁵⁸.

Як ужо было адзначана, у 9 заходніх губернях прызначаныя ад урада павятовыя прадвадзіцелі дваранства адначасова выконвалі як функцыі прадвадзіцеляў, так і функцыі старшын павятовых з'ездаў земскіх начальнікаў. Па сутнасці, яны канцэнтравалі ў сваіх руках усю адміністрацыйную ўладу ў паветах. У сувязі з гэтым пытанне аб функцыях выбарных прадвадзіцеляў было адным з галоўных. Камітэт Міністраў зыходзіў з таго, што “асноўная мэта нашай палітыкі ў дзевяці заходніх губернях павінна застацца нязменнаю і зыходзіць з

умацавання рускай перавагі і аслаблення тут польскага ўплыву”⁵⁹. Таму “ускладанне ў Заходнім краі на прадвадзіцеляў дваранства, якія пры аднаўленні выбараў могуць аказацца выбранымі з ліку палякаў, адміністрацыйных абавязкаў наўрад ці магчыма. Раз-пораз яно можа быць шкодным для поспеху рускай справы ў краі. Было б вельмі складаным даручыць ім вядзенне сялянскай справы і нагляд у гэтых адносінах за земскімі начальнікамі з правам іх абрэвізавання, а таксама пажадана ўстраніць прадвадзіцеляў-палякаў і ад старшынства ў вучылішчых саветах”⁶⁰.

Выкладзеныя меркаванні прывялі ўрад да пераканання аб перадачы толькі ўнутрыаслоўных функцый. Усе ж адміністрацыйныя абавязкі павінны выконваць старшыні павятовых з’ездаў земскіх начальнікаў з ліку аднаго з іх. Пры гэтым была і агаворка ў тым сэнсе, што калі прадвадзіцель-аказацца адданым рускай справе, то яму, у якасці выключэння, могуць перадавацца і функцыі старшыні павятовага з’езда земскіх начальнікаў.

Камітэт Міністраў вырашыў, што Міністр унутраных спраў павінен унесці прапановы ўрада для разгляду ў Дзяржаўным савеце (без папярэдніх зносін з ведамствамі і генерал-губернатарамі), які зацвердзіць іх у прымальна кароткі тэрмін. Хаця ў імянным указе ад 1 мая 1905 г. і гаварылася аб узнаўленні дваранскіх выбараў у 9 заходніх губернях, але тут быў дадатак, па якому асобы польскага паходжання не маглі займаць адміністрацыйныя пасады па ведамству Міністэрства ўнутраных спраў. Калі ж улічыць, што ў цэнтральных губернях і, асабліва, у паведах старшынямі гэтых адміністрацыйных пасадаў павінны быць прадвадзіцелі дваранства, то ў заходніх губернях, дзе патэнцыяльнымі прадвадзіцелямі маглі стаць католікі, узнікла праблема: як сумясціць палажэнне аб выбарах і функцыі прадвадзіцеляў дваранства?⁶¹

Гэтыя пытанні абмяркоўваліся ў Дзяржаўным савеце 5 і 30 лістапада 1905 г. На пасяджэнні 30 лістапада было адзначана, што ў сучасных умовах у сувязі з выданнем маніфеста 17 кастрычніка 1905 г. такі закон не можа быць прыняты без адабрэння Дзяржаўнай думы. З другога боку, на падставе царскага павялення ад 23 верасня 1905 г. разгляду Дзяржаўнага савета належалі ўсе справы, якія не цярпелі адкладу. У сувязі з гэтым 25 членаў Дзяржсавета палічылі, што

пастаўленае пытанне якраз адпавядае царскаму павяленню. Але законапраект, які падрыхтаваў МУС, быў прадстаўлены не Булыгіным, а ўпраўляючым МУС П.М. Дурнаво^а. Апошні ўнёс асабістыя папраўкі ў законапраект, па якому павятовыя прадвадзіцелі дваранства ў 9 заходніх губернях надзяляліся тымі ж паўнамоцтвамі, што і прадвадзіцелі ўнутраных расійскіх губерняў, гэта значыць не толькі саслоўнымі, але і адміністрацыйна-упраўленчымі.

50 членаў Дзяржсавета лічылі, што калі б за аснову быў прыняты распрацаваны Камітэтам Міністраў і ўхвалены А.Г. Булыгіным законапраект, то ён падлягаў бы неадкладнаму разгляду. Але рэдакцыя П.М. Дурнаво мяняла пытанне карэнным чынам. Таму такую сур'ёзную праблему, на іх думку, павінна вырашаць толькі Дзяржаўная дума.

У адпаведнасці з указам ад 5 кастрычніка 1906 г. (зб. 171) пасады павятовых прадвадзіцеляў дваранства ў губернях Козенскай, Віленскай і Гродзенскай з дазволу генерал-губернатара было прадпісана замяшчаць толькі мясцовымі дваранамі-землеўласнікамі няпольскага паходжання. У губернях жа Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай католікі маглі замяшчаць гэтыя пасады толькі з дазволу Міністра ўнутраных спраў⁶².

У сувязі з тым, што I і II Думы аддалі прыярытэт аграрнаму пытанню, вырашэнне праблемы аб узнёсці дваранскіх выбараў у заходніх губернях адцягвалася. 21 студзеня 1910 г. Падольскі губернскі прадвадзіцель дваранства І. Раковіч у дакладной запісцы на імя П.А. Сталыпіна прапанаваў правесці дваранскія выбары ў 9 заходніх губернях па двух нацыянальных курыях – рускай і польскай. Пры гэтым руская курыя павінна была выбраць з свайго асяроддзя ўсіх прадвадзіцеляў дваранства, сакратара дваранскага дэпутатскага сходу, а таксама палову дэпутатаў дваранскіх сходаў і палову засядацеляў дваранскіх апек. Польскай жа курыі выпадала выбраць толькі астатнюю палову дэпутатаў і засядацеляў⁶³.

Ад пытання аб дваранскіх выбарах не застаўся ў баку і Савет аб'яднаных

Гістарычная даведка.

^а **Дурнаво П.М.** – з 1900 па 1905 г. таварыш міністра ўнутраных спраў пры Д.С. Сіпягіне, В.К. Плевэ, П.Дз. Святаполк-Мірскім і А.Г. Булыгіне. З 23 кастрычніка 1905 г. – часова ўпраўляючы МУС, а з 1 студзеня 1901 г. – міністр унутраных спраў ва ўрадзе С.Ю. Вітэ.

дваранскіх таварыстваў. У 1910 г. пры Савеце была створана спецыяльная камісія па справах заходніх губерняў. Ужо 26 лістапада і 14 снежня 1910 г. яна абмеркавала пытанне аб дваранскіх выбарах у Заходнім краі. Прааналізаваўшы сітуацыю, камісія прыйшла да высновы, што ў перыяд Першай расійскай рэвалюцыі польскае дваранства 9 заходніх губерняў імкнулася адарвацца ад Расіі. Пры гэтым антаганізм паміж польскім і рускім вышэйшым саслоўем яшчэ больш абвастрыўся. Таму камісія прыйшла да высновы, што хадайніцтвы аб узнаўленні дваранскіх выбараў у гэтых губернях і аб прадстаўніцтве дваранства ад гэтых тэрыторый у Дзяржаўным савеце ў дадзены час з'яўляецца несвоечасовым⁶⁴.

Пытанне аб аднаўленні выбараў у 9 заходніх губернях падымалася ў III Дзярждуме ў сувязі з увядзеннем земстваў. Але празаакцыябрысцкая большасць забалаціравала яго. Прынамсі, П.А.Сталыпін указаў, што ў апошні час наглядаецца спешная перафарбоўка Заходняга краю ў польскую фарбу, а ўвядзенне выбарных дваранскіх пасад толькі садзейнічае гэтай перафарбоўцы⁶⁵.

Пытанне аб тым, чаму не былі рэалізаваны палажэнні закона ад 1 мая 1905 г., зноў было паднята ў пачатку 1914 г. у IV Дзярждуме. Яго агучыла фінансавая камісія Думы пры разглядзе пытання аб павышэнні акладу засядацеля дваранскай апекі па Віленскай губ. Тлумачэнні МУС аб прычынах неаднаўлення дваранскіх выбараў у Заходнім краі камісію не пераканалі. Але пачатак Першай сусветнай вайны адклаў гэтак пытанне на няпэўны час.

Па разрозненых архіўных матэрыялах можна меркаваць, што пасля Лютаўскай рэвалюцыі адбыліся дваранскія выбары ў Мінскай і Магілёўскай губернях. Прызначаемыя ад царскага ўрада прадвадзіцелі дваранства былі заменены выбарнымі. У архіве Віцебскага губернскага прадвадзіцеля дваранства ёсць дакумент, на падставе якога мы можам канстатаваць, што 9 лістапада 1917 г. сакратар Віцебскага дваранскага дэпутацкага сходу папрасіў сакратароў Мінскага і Магілёўскага сходаў растлумачыць, на падставе якіх законаў прызначаныя ад урада павятовыя прадвадзіцелі дваранства былі заменены выбарнымі. Дваранскія дэпутацкія сходы дзейнічалі, па крайняй меры, да 25 лістапада 1917 г. Гэта дата звароту Віцебскага губернскага распарадчага камітэта да Віцебскага прадвадзіцеля дваранства аб ліквідацыі дваранскіх устаноў⁶⁶.

На акупаванай тэрыторыі Беларусі нямецкімі войскамі, а пазней і арміяй Пілсудскага, выбары павятовых прадвадзіцеляў дваранства былі адноўлены. Канчаткова пасады прадвадзіцеляў у краі былі скасаваны ў ліпені 1920 г.⁶⁷.

Такім чынам, калі падвесці вынікі палітыкі самадзяржаўя ў Беларусі ў адносінах да інстытута павятовых прадвадзіцеляў дваранства, то можна заўважыць яе асаблівасці, якія заключаліся ў наступным:

1) пачынаючы з 1863 г., павятовыя прадвадзіцелі дваранства на тэрыторыі Беларусі прызначаліся ад урада з ліку патомных дваран ці чыноўнікаў з унутрырасійскіх губерняў;

2) з 1864 па 1867 г. старшынямі павятовых з'ездаў міравых пасрэднікаў прызначаліся не прадвадзіцелі дваранства, а члены ад урада павятовых павераных камісій;

3) з 1867 г. пасада старшыні павятовага з'езда была аб'яднана з пасадай прадвадзіцеля павятовага дваранства ў адпаведнасці з Палажэннямі ад 19 лютага 1861 г., але цяпер яна набыла платны характар. Тым самым, прадвадзіцель дваранства становіўся чыноўнікам, які сканцэнтраван у сваіх руках, па сутнасці, усю адміністрацыйную і ў значнай ступені судовую ўладу;

4) праблема прызначэння мясцовых дваран рымска-каталіцкага веравызнання на пасады павятовых прадвадзіцеляў дваранства вырашалася ў адпаведнасці з пазіцыяй таго ці іншага Віленскага генрал-губернатора;

5) падчас Першай расійскай рэвалюцыі і ў наступныя гады спробы ўрада ўраўняць у правах мясцовых дваран-католікаў (пры замяшчэнні пасады прадвадзіцеля дваранства адпаведна Даравальнай грамаце 1785 г.) не ўвянчаліся поспехам.

¹ Свод законов Российской империи (далее – СЗ РИ). – Т. 9. – Спб., 1876. – Ст. 17.

² Жытко А.П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861–1914 гг. Мн., 2003. С. 42.

³ Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗРИ). 1-е собр. Т. 6. № 5284.

⁴ ПСЗРИ. 2-е собр. Т. 29. № 27930.

⁵ Жытко А.П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861–1914 гг. С. 53.

⁶ ПСЗРИ. 2-е собр. Т. 39. № 41299.

⁷ Опыт описания Могилевской губернии... В 3 кн. – Могилев на Днепре, 1882. Кн. 1. С. 602.

⁸ Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, историческом, племенном,

экономическом и бытовом значении / Под ред. П.П. Семенова. – СПб.; М., 1882. Т. 3. Ч. 2. Белорусское Полесье. С. 25–26.

⁹ Жытко А.П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861–1914 гг. С. 80–85.

¹⁰ Там жа. С. 88.

¹¹ СЗ РИ. СПб., 1876. Т. 9: Арт. 294, 295.

¹² Корелин А.П. Дворянство в пореформенной России. 1861–1904. М., 1979. С. 220–221.

¹³ ПСЗРИ. 2-е собр. Т. 6. № 4369.

¹⁴ Справка по вопросу о восстановлении собраний и выборов дворянства в девяти западных губерниях (Составлена канцелярией постоянного Совета объединенных дворянских обществ). Ч. 3. Б.м., б.г. С. 170.

¹⁵ Корелин А.П. Дворянство в пореформенной России. 1861–1904. М., 1979. С. 228.

¹⁶ ПСЗРИ. 3-е собр. Т. 22. № 21641.

¹⁷ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу (РДГА) Ф. 1276, воп. 1, спр. 106., арк. 75.

¹⁸ ПСЗРИ. 2-е собр. Т. 36. № 37328.

¹⁹ Журналы и мемории Общего собрания Государственного Совета по крестьянскому делу с 28 января по 14 марта 1861 г. Пг., 1915. С. 56.

²⁰ Освобождение крестьян в царствование императора Александра II. Т. 3. Ч. 1: Хроника деятельности комиссий по крестьянскому делу Н.П.Семенова. – СПб., 1891. С. 346.

²¹ ПСЗРИ. 2-е собр. – Т. 36. – № 36660.

²² РДГА. Ф. 1291, воп. 123, спр. 22, арк. 4.

²³ Могилевские губернские ведомости. 1862. 13 апреля; РДГА. Ф. 1291, воп. 36, спр. 114, арк. 2, 7.

²⁴ ПСЗРИ. 2-е собр. Т. 38. № 39354.

²⁵ РДГА. Ф. 1276, воп. 1, спр. 106, арк. 75.

²⁶ Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 гг. в пределах Северо-Западного края // Виленский временник. Кн. VI. Вильна, 1913. С. 336.

²⁷ РДГА. Ф. 1283, воп. 1, спр. 41, арк. 60.

²⁸ ПСЗРИ. 2-е собр. Т. 36. № 36660.

²⁹ ПСЗРИ. 2-е собр. Т. 38. № 39337.

³⁰ Там жа. № 39463.

³¹ РДГА. Ф. 1291, воп. 33, 1867 г., спр. 7, арк. 4.

³² ПСЗРИ. 2-е собр. Т. 41. № 43212.

³³ Там жа. № 43636.

³⁴ РДГА. Ф. 1291, воп. 33, 1867 г., спр. 7, арк. 7.

³⁵ ПСЗРИ. 2-е собр. Т. 50. № 54252.

³⁶ Журнал соединенных департаментов Государственного Совета № 31 от 15 и 22 марта 1886 г. // Россия. Государственный Совет. Материалы. Т. 165 (1886 г.). – Б. м., б.г. С. 12.

³⁷ РДГА. Ф. 1283, воп. 1, спр. 41, арк. 104.

³⁸ Там жа. Арк. 63.

³⁹ Ланская Н. Обрусители: Роман из общественной жизни Западного края. СПб., 1887. С. 9–10.

⁴⁰ Цыт. па: Цьвикевич А. “Западно-руссизм”: Нарысы з гісторыі грамадзянскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. Мн., 1993. С. 70.

⁴¹ Справка по вопросу о восстановлении собраний и выборов дворянства в девяти западных губерниях. Ч. 3. С. 42.

⁴² РДГА. Ф. 1283, воп. 1, спр. 41, арк. 105.

- ⁴³ Памятная книжка Минской губернии на 1867 год. Мн., 1867. С. 39, 45, 51, 57, 63, 69, 75, 83, 92; Памятная книжка Минской губернии на 1870 год. Мн., 1870. С. 159, 160, 181, 190, 201, 209, 217–218, 227.
- ⁴⁴ РДГА. Ф. 1283, воп. 1, спр. 7, арк. 1–2.
- ⁴⁵ РДГА. Ф. 1291, воп. 38, 1885 г., спр. 20, арк. 68.
- ⁴⁶ РДГА. Ф. 1291, воп. 33, 1867 г., спр. 7, арк. 68 адв.
- ⁴⁷ Памятная книжка Виленской губернии на 1862 год. Вильно, 1862; Памятная книжка Виленской губернии на 1874 год. Вильно, 1873. С. 188–206.
- ⁴⁸ ПСЗРИ. 2-е собр. Т. 47. № 50803.
- ⁴⁹ РДГА. Ф. 1291, воп. 38, 1885 г., спр. 20, арк. 74–75.
- ⁵⁰ ПСЗРИ. 2-е собр. Т. 53. № 58352.
- ⁵¹ РДГА. Ф. 1291, воп. 38, 1885 г., спр. 20, арк. 74–75.
- ⁵² Там же. Арк. 15–16.
- ⁵³ Там же. Арк. 69.
- ⁵⁴ Там же. Арк. 80–84.
- ⁵⁵ ПСЗРИ. 3-е собр. Т. 23. № 23106.
- ⁵⁶ Там же. Т. 22. № 21641.
- ⁵⁷ РДГА. Ф. 1283, воп. 1, спр. 41, арк. 389.
- ⁵⁸ Справка по вопросу о восстановлении собраний и выборов дворянства в девяти западных губерниях. Ч. 3. С. 10.
- ⁵⁹ РДГА. Ф. 1283, воп. 1, спр. 41, арк. 390.
- ⁶⁰ Там же.
- ⁶¹ Там же. Арк. 394; Ф. 1276, воп. 1, спр. 106, арк. 427;.
- ⁶² Блосфельдт Г. Российское дворянство. У законения и разъяснения. 1901—1910 гг. СПб., 1910. С. 21.
- ⁶³ Справка по вопросу о восстановлении собраний и выборов дворянства в девяти западных губерниях. Ч. 3. С. 95.
- ⁶⁴ Там же. С. 114.
- ⁶⁵ Там же. С. 155.
- ⁶⁶ НГАБ. Ф. 2512, воп. 1, стр. 1096, арк. 22, 24.
- ⁶⁷ Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1793–1917). Мн., 2006. С. 87.